

I.

Одного зимового вечора дуже шумно і весело було в одній світлиці краківського .., що вважається найпоряднішою гостиницею того славного і ясного колись, а тепер геть-геть притемнілого міста. Світлиця була обширна і ярко освічена. Великі дзеркала, порозвішувані по стінах, ще побільшували яркість освітлення. Воскована підлога, хороші меблі — все те купалося в тій заливі штучного світла, і чулося тут немов у себе дома. Важкі фотелі стояли твердо і гордо на своїх грубих коротеньких лабах; софи під дзеркалами немов зітхали глибоко час від часу, запрошуючи до супочивку в своїх м'яких обняттях. Перед ними маленькі столики та плетені крісла попримощувались знехотя, мов веселі построєні діти, слухаючи ніжного балакання товстих добродушних бабусь.

Але на середині обширної світлиці, — аж там зосередилось усе життя, увесь рух, увесь блиск. Довкола широкого накритого стола сиділо товариство людей, молодих, веселих, голосних, повбраних: три чоловіки а дві жінки. Видно, вже було по вечері, бо стіл був заставлений тільки різного роду винами, лікерами та купами закусок — усякого солодкого печива. Товариство й не займається вже "горловою справою", — бесіди, жарти, дотепи, тости та пісні пересипаються одні з іншими, чередуються та мішаються чимраз живіше, оскільки вино чимраз сильніше починає грати та палати в молодих головах.

— Най жиє свобода! — почав один з молодих чоловіків, здоровий, плечистий, з широким лицем, крепкими вилицями і сивими котячими очима, вставши з крісла і піднявши догори лампку з вином, — най жиє свобода, молода, широка, безгранична! Свобода від шкільної лави і всіх тих проклятих параграфів, котрі набивається в голову тільки на те, щоб на другий день по екзамені викинути їх пріч з голови! Свобода від вітцівської ліски і ще незноснішої вітцівської волі, котра хотіла б вести нас тою самою дорогою, котрою ходили старі, аж зайшли в непроходимі багна! Свобода від усякої грижі, і жури, і турбації...

— Ну, розумівся, і від усякого труду, поїдаючого силу, від усякої праці, від усякої мислі, поїдаючої мозок, — таж так, Simon, правда? — обізвався насупроти бесідника іронічний голос.

— Розумієся, що так, — відповів задуфало Simon. — Коли свобода, то вже повна, безгранична свобода! Най жеє свобода! — крикнув він трохи хриплим від перепиття голосом і спорожнив свою лампку. Товариство закричало і собі ж: "Най жеє свобода!" Хропаві голоси мужчин змішалися з тонкими голосами дам. Вино полилось, заливаючи своїми кришталевими струями той жар до свободи, що нараз ні відси ні відти проблиснув серед веселого товариства.

— А ти, Ежен, на другий раз не переривай мені, як я хочу що говорити перед товариством, — сказав попередній бесідник, опершися о стіл і видавлюючи кислий усміх на своє широке, від вина почервоніле лице. — Ти знаєш, що такі замітки мене путають, а прецінь теперішня наша прогулка повинна бути приготуванням до моєї будучої адвокатської практики.

— А ти на такий спосіб ні тепер, ні в будущій своїй адвокатській практиці дурниць не говори, — відрізав йому сміло Ежен.

— Е, дурниць, не дурниць, — відповів Сімон, дужче червоніючи, — але ти би ліпше зробив, якби прикусив свій язик за кождим разом, заким випалиш таким своїм глиняним дотепом!

З бесіди готова була зчинитися сварка, особливо при брутальній, нетерплячій вдачі Сімона, тож проче товариство, а особливо обі жінщини, взялись утишувати бурю.

— Сімон, кіцю, — та-бо ти, бачу, направду береш жарти нашого меценаса до серця! — приговорювала невеличка блондинка, гладячи Сімона по гладко виголенім підбородку. — Не дайся висміяти, любчику! Вважай, що ми ту зовсім не затим, щоби дивитися на бійку когутів!

— Дай ми спокій, Маню, — відказав Сімон, лагідніючи, — але ти знаєш мою погану натуру... — і, не кінчаючи речення, він простяг руку поперек стола до Ежена.

— Друже, перепрошаю тебе за нечемність, не прогнівайся, дай руку!

— Ігій, ані в голові ми було гніватися! — відповів Ежен. — Я жартував і твої слова брав за жарт. Що ж я тому винен, як ти, наприклад, жартуєш інакше, ніж я?

Він подав руку, котрою Сімон кріпко потеліпав. Уже то ніхто так не вмів втишувати такі наглі п'яні вибухи Сімонового гніву, як Маня. Вона знала його натуру, а властиво знала одно чародійське слівце, — одно, а таке сильне, що кожного разу осаджувало Сімона на місці, мов зубила розбриканого коня!

— Ей, що ви тут, — над пустим сваритесь, за пусте й перепрошуєтесь! — розпочав бесіду третій товариш, піднявшись з свого місця. Се був молодець літ, може, 24, — і проче товариство не переходило, здається, поза тоту границю, — високий а тонкий, з лицем дрібним і чудно хорошо обрисованим, але блідим, мов стіна, так що невеличкі повні і рум'яні губи виглядали на тім блідім тлі мов підкрашені карміном. Лице те, хоч, очевидно, винищене розпустою, світилось щирістю і добродушністю, котра мимоволі навівала жаль за тим гарним чоловіком на кожного, хто тільки збоку дивився на нього.

— Наповніть склянки! — говорив він далі. — Отсе я вношу тост, старий, як світ, а проте вічно свіжий, вічно новий, як сходяче сонце: най жиє красота, молода, цвітуча, женська красота, котра не тільки розпалює серця мужчин, але веселить увесь світ, доповнює і завершує всю красоту природи. Най жиє красота наших товаришок!

Тост прийнято з запалом. Знов поплило вино.

— Одного тільки жаль, — говорив він, сідаючи на крісло і підпираючи ліктем голову на стіл, — що так скоро в'яне краса, немов здружена вона з непостійністю.

— Ну, найшов ти чого жалувати, Жан, — сказав Ежен до нього. — Немов узявся плакати над тим, що цвіти не вічні. Конечно, вони були б вічні або бодай довговічні, якби становили ціль самі для себе; а то вони, бач, тільки прилад для улегшення запліднення; запліднення звершилось, так і цвіту не треба. Отак і з жіночою красою.

— Нівроку твоєї вченій головоньці, — промовила, крутячи губами, Маня, — чемно виражаєшся о жіночій красі!

— Ей, що там чемність! Нам чень далі час вирости з її пут і говорити не то, що вона каже, а то, що нам хочеться і що, по нашій думці, правда!

— Ей, гей, пане професоре неплачений, — крикнув між тим Сімон, — час би й тобі чим ліпшим забавити товариство. На тебе черга піднести тост.

— Правда, правда, — заворувала пискливо Маня. Жан, що все ще сидів з опертою на руці головою, підвівся і, не кажучи й слова, сягнув по вино, щоб налити свій келишок до нового тосту.

— Що я за майстер до тостів, — відказав Ежен, — радше я заспіваю вам пісеньку.

— А тільки веселу, Ежен, веселу, — гомоніли Сімон та Маня.

— Се ще ліпше, ніж тост, Ежен! — сказав, киваючи головою, Жан. — Ти гарний співак, Ежен, — ну-ко, давай сюда пісню!

— Лиш хвильку терпливості! — просив Ежен і, схопившись зо свого місця, почав швидкими кроками ходити по світлиці. Його гарне, хоть

також клеймом розпусти та винищення націховане, лице стало поважним і серйозним, по чолі пробігали хмари думок, очі, спущені до землі, блищали живим, яріючим світлом. А тим часом товариство ждало з повними келишками: Сімон з виразом якоїсь тупої безучасності і з почервонілим від вина лицем, Маня з усміхом цікавості на хороших устах, Жан похилений наперед і ніби задуманий. Тільки ще одна людина з товариства, друга жінчина, Таня, стояла з своїм келишком відсторонь від стола і потай усіх горючими чорними очима гляділа на Ежена, ловлячи кождий його рух, кождий вираз його лица, котре в серйозній задумі видавалось далеко кращим та живішим, ніж серед усіх тих пустих товариських бесід, серед сміху та веселості.

Але ось Ежен став при столі і затягнув веселу арію без слів. Його хороший баритон, бачилось, скакав з каменя на камінь, перебираючись через шумлячу річку. Сімон мимовільно усміхнувся, немов ся весела музика заскоботала його нерви. Але нараз Еженів голос змінився. З легко скачучого став важким, мов широка ріка, пливуча багнистою рівниною, — після веселих трелів загув якось зловіщо, мов голос дзвона під час пожару, — і Ежен заспівав, спустивши очі та не дивлячись ні на кого з товариства:

Ой, п'єся та п'єся зелене вино,

І варом на серце пливе ми воно,

Та таки, та таки не може вгасить

Страшного пожару, що в серці горить.

— Ежен, Ежен, ти що, сказився? — перебив Сімон, котрого морозом проймили й нута, й слова тої пісні.

— То се весела пісня, Ежен? — перебила й Маня.

— Стійте, не перебивайте, — крикнув Ежен, — зараз буде й веселе.
Конець усе веселіший від початку! — І він зотяг далі:

Чума доокола; нам весело! Ми,

Гей, склянка до склянки: здоров'є чуми!

Потопа довкола; тоне весь народ

В ненаїдів хлані на п'ятсот локот.

Як любо в гондолі по хвилях гулять,

Про тих, що на дні там, не думать, не знать!

Гей, склянка до склянки! Ах, люба, позволь:

Здоров'є потопи! Здоров'є гондоль!

Мертва мовчанка залягла над усім товариством після тої пісні. Всі, крім Жана, забули й про келишки з вином, що держали в руках. Жан спорожнив свій мовчки і кивнув Ежену, немов похваляв пісню. Аж нараз голосне хлипання перервало мовчанку. Се плакала Таня. Всі ззирнулися на неї, мовчали, а далі бухнули голосним сміхом.

II

— Ігій на ваші лисі голови! — крикнув Сімон. — Сесь нам ту заспівав якоїсь холеричної, а тамта, ади, холерична, та в плач! Най же вас не виджу з таким товариством!

— Ба, боженька заgrimить, а богородиця в плач, — сказала Маня, передразнюючи Танине хлипання. — Ти, Сімон, хіба не знаєш, що як

меже двоїма такими голуб'ятами, як наш Ежен та й Таня, а вибухне нагло велика любов, то як одно пчихне, то друге собі ніс обтирає. Така вже безгранична симпатія серць.

— Вже то, правду кажучи, більшої симпатії... характерів я й не видав, як межи вами двоїма, — сказав ліниво Жан, позираючи то на Маню, то на Сімона.

— Що, що? — відповів Сімон, звертаючи своє широке лице до Жана, — між мною а ким?

— А нею, — відповів спокійно Жан. Сімон аж задрожав і весь налився кров'ю.

— То за кого ж ти мене вважаєш, що ти смієш мене порівнювати...

— Не тебе, а твій характер, — поправив Жан, прижмуривши очі й насмішливо вдивляючися в Сімона, немов ждучи, що сей за комедію хоче зачинати. Погляд той ще дужче розлютив оп'янілого Сімона.

— Нехай і мій характер, — не то говорив, не то кричав він. — Як ти смієш мій характер порівнювати з характером якої-небудь...

— Сімон! — перебив його серйозно Ежен. — Ти забуваєш, яка була наша згода! Що се значить: "якої-небудь"? Я, яко господар, випрошаю собі подібні вираження!

Маня, що при послідніх словах Сімона зблідла була, не знати чи з устиду, чи з обурення, чи з гніву, — тепер легше відітхнула після Еженових слів. Але Сімон не унімався. Немов якийсь демон сварні та незгоди кидав ним сього вечора на всі боки, проти усіх і кожного.

— Чорт би брав твою згоду! — крикнув він на Ежена. — Я на то не годився, щоби мене порівнювали з першою-ліпшою курвою.

— Дякую за комплімент, монсьє Сімон! — сказала з силуваним усміхом Маня. — Того-м при вас доробилася, ну, нічого сказати!

Вона дула губи, збираючись заплакати, але сльози не пили якось. Видно, Сімонове слово не так-то надто глибоко образило її.

— Ха, ха, ха! — реготався між тим Жан. — Ха, ха, ха! Der beste Witz weiss von sich selbst nicht!* Сімон, коханий, повтори ще раз, що ти сказав: не хочеш, щоби твій характер порівнювано... Ах, що за почуття своєї високої гідності, незап'ятнаної чесноти! Жаль тільки, Сімон, що залізний локоть дерев'яному рівний! Що ж я тому винен, Сімон, що в твоїм характері є много схожого — ну, возьми, не лиш з характером курви, але хоть би й з характером свині.

Замість відповіді Сімон хопив фляшку від вина і щосили шпурнув нею Жанові в голову: було б прийшло до каліцтва, якби Жан, звинний та еластичний, мов білиця, не був впору відхилився набік. Фляшка гримнула о стіну і з брязкотом розпирслася на тисячу кавалків. Усі обскочили Сімона, щоб гамувати його гнів, тільки Жан сидів спокійно і, всміхаючись, говорив далі:

— Дякую, любчику мій, за ствердження ділом того, що я іно що сказав. Ну, що, вже громовержець успокоївся, — легше йому? Чи, може, за першим громом підуть дальші? Ну, але насерйо, Ежен, представ собі адвоката, — а отсесь громовержець, то адвокат, — котрий на перемагаючі докази прокуратора відповів би тим, що кинув би в прокуратора каламарем? Як ти гадаєш, наш Сімон дійде коли до такого способу оборони?

— Дай спокій, Жан, — сказала Маня, — пощо ти своїми насмішками доводиш його до лютості? Видиш, що огонь: ти на нього дуни, а він тобі в лице бухне.

Сімон тим часом, виливши в так брутальний спосіб свою злість, почув нерозважність свого поступку, почув zarazом якусь утому, якесь ослаблення, і, не зважаючи ні на кого з отружуючих, похилив голову на стіл і мовчав понуро.

Мовчанка залягла в цілій світлиці. Вечір, що для нашого товариства зачався був так весело та гарно, кінчився якось погано. Всіх немов щось давило, — всі чулися мов самі не свої, неначе перед бурею, в котрій конечно й на них спаде якесь нещастя. Ежен ходив по світлиці з руками в кишенях та старався скрити свій неспокій, насвистуючи якусь веселу арію; Жан сидів на своїм місці і пив келишок вина за келишком; тільки лице його, не оживлене острим іронічним усміхом, виглядало тепер зовсім мов мертво і при світлі лампи облилось якимось зеленкуватим кольором. Таня, що досі весь час мовчала та держалася відсторонь від прочих, поводючи очима за Еженом, сиділа й тепер в куті на софці, задумана, сумна, До неї присіла й Маня і почала щось шептати, запевно, виливаючи свій жаль на Сімонову нечемність.

— Ну, а як ти думаєш, Сімон, — сказав Ежен по якомусь часі мовчанки, — ми ще нині не робили свого щоденного обрахунку. Давай-ко возьмімся до цифер, — чень нас то наведе на практичніші і веселіші гадки.

— Добре, — сказав Сімон все ще якось гнівно та уривано, — мій рахунок готовий, все списано ось тут! — І він видобув з кишені чвертку паперу й подав її Еженові, а сам оп'ять немов потонув у чорних хвилях свого роздрознення та невдоволення.

— Ну, вже, що з тобою нині сталося, то господь знає, — говорив Ежен, переглядаючи рахунок. — Гадав-єм, що хоть тим способом розрушаю його якось, щоб дав добрий приклад усьому товариству. А то, ади, всі посоловіли, понадувалися, мов сови на морозі, — ну, і отсе має бути забава! Ей, пане інтендант, я вас із вашого уряду нажену, як не будете старатися о ліпше забавлення товариства.

— Е, — сказав, живо підіймаючись, Сімон і впираючи свої котячі очі в лице Ежена, — бачу, й так уже моя інтендантура недовго потриває.

— А то чому? — спитав Ежен, трохи змішаний та занепокоєний.

— Бо в вашій касі, бачиться, швидко сухоти будуть.

— В моїй касі? — повторив ще дужче змішаний Ежен. — А відки ж ти се знаєш?

— Знати не знаю. Відки можу знати, коли ти нікому не хотів звіритися ані з тим, кілька у тебе грошей, ані з тим...

Сімон зам'явся якось. Ежен відвернув лице від його острого погляду і почав неспокійно ходити по світлиці.

— Ані з тим, відки маю ту касу, — правда, Сімон! — докінчив він. — Ну, що ж, се правда. Але нащо вам те знати? Ви були охочі погуляти — сяк чи так і згодилися без ніяких вимінок на моє пропозиція: їхати зо мною, позмінати назви і так, вільно, в товаристві, порадуватись усім тим, що дати може молодість, охота та достаток. Я мав достатчати грошей, ти мав постаратися о уладження, о план і переведення цілої штуки, о хорошу забаву. Ну, що ж, скажіть усі, не додержав я приречення? Хибувало вам чого-небудь, що мож було дістати за гроші?

— Все те дуже гарно, Ежен! Все те правда, що ти кажеш, — і ті три неділі, що ми прожили в товаристві, кождий з нас, безперечно, зможе назвати найкращими, які нам досі лучалося проводити. Та тільки одно, Ежен, — знаєш, ціла ця штука починає мене троха... тривожити.

— Тривожити? Ха, ха, ха! Тривожити! Але чому, Сімон?

— А знаєш ти, кілька у нас грошей видано за ті три тижні?

— Знаю, чому ж би не знав? Сам же я видав їх. І що ж в тім страшного, Сімон?

— Та кілька, кілька видано, Сімон, скажи-ко нам! — вмішалася Маня, а також Жан, не кажучи нічого, підвів на Сімона очі з питаючим поглядом.

— Без мала десять тисяч! — сказав Сімон з притиском. Всі ахнули. Хоть і бачили день в день, що Ежен сипле грішми, та все-таки їм стало якось моторошно, коли почули в однім слові, яка сума пішла на їх тринедільні гульки.

— Десять тисяч, Ежен! — скрикнула Маня. — Та бійся бога, чоловіче, відки ти взяв таку суму грошей?

— Що тобі до того? — відрізав коротко Ежен.

— Ні, не те головна річ, — сказав Сімон, — не те головна штука. Се вже його річ — відки. Ми не знаємо сього, ми його гості, — що нам до того, відки він угощає нас. Чи так, Ежен? Але скажи, на милість божу, Ежен, чи глибока ще твоя каса? Може би, ліпше нам роз'їхатися?

— Хто хоче, най їде, — відповів коротко Ежен, ходячи по світлиці.

— Се негарна відповідь, Ежен, — сказав Сімон. — Ти скажи прямо!

— Розуміється, — вмішався Жан, — ану ж но наш інтендант злякався б та й поїхав, а у тебе в касі ще других десять тисяч. Чуєш, Ежен, се неспасенний гріх лишати нашого інтенданта в такій непевності!

— Хто хоче, най їде! — повторив, мов машина, Ежен. А далі, обертаючися до товариства, сказав:

— Як буде час роз'їздитися, то я скажу. А наперед казати я не дурень. Я хочу бути в веселім товаристві до послідньої хвили, а не серед сичів, таких, як ви нині. Гей же, до склянок! Ану-ко, затягайте пісень, починайте танець, забаву, що хочете, щоб тільки шумілої Ану-ко, живо!

III

— Може, добродійство газетку нову позволять?, Дневники свіжі політичні, літературні, гумористичні, ілюстровані, тутошні й заграничні! — відозвався нараз серед оживаючого гомону товариства тремтячий, глухий, старечий голос.

Всі незвісно чого стрепенулися й позирнули на двері. В дверях, напівотворених, стояв старий, згорблений чоловік. Його поморщене худе лице, глибоко запалі очі, тремтячі худі руки, що держали свіжий нумер газети, убогий, полатаний убір, — все те становило різку суперечність з веселим, молодим і багатством оточеним товариством. Ся суперечність прикро поразила всіх і викликала в них неприємне чуття, якусь досаду на старого кольпортера, немов се його вина, що він старий, бідний і нужденний.

— Не треба нам твоїх дневників, — відказав йому різко Сімон, котрого гаряча, вином ще більш розгарячена натура найменше спосібна була затаїти в собі таємну та необ'ясниму досаду, викликану різким контрастом. Але кольпортер привик, видно, до таких наглих відказів і не вступався за першим разом, тільки далі своїм старечим голосом проказував:

— Цікаві новини! Телеграми з Франції і Афганістану, з Росії і краю зулусів! Нумер по 10 кр[ейцарів], — прошу дуже дати заробити старому!

Говорячи те, він зовсім увійшов до світлиці і бубонів послідні слова майже над ухами Сімона.

— Чуєш, старий, — паси, а не рий! — обернувся він з злістю до кольпортера. — Раз ти сказано — марш, то йди собі на псю мать, а ні, то тя сейчас випхну так, що й голову зламиш!

На ті brutальні слова старий став хвилю, мов остовпілий. Не переляк перейняв його, і хочь його старі сугави, видимо, тремтіли, то тремтіли вони не з тривоги, а з обурення; се людська гідність німою, але виразною бесідою допоминалася свого невідоймимого права.

— Пане, — сказав по хвилі твердим, хочь якось притишеним голосом старий, — я вже 75 літ прожив і внуків маю старших від вас, а ще ні від кого не чув такого слова. Панцю! Хто сивого волоса не шанує, той і сам сивого волоса не діжде.

Сімон, запінений зо злості, зірвався з місця. Всі прочі понурили голови і мовчали.

— Не підеш ти відси, стара собако, — бо ти кості поломлю! — лютував Сімон, прискакуючи до старого. Но той стояв і з місця не ворухнувся.

— Не гарячіться, панцю, не гарячіться! Як я молодий був, то, може, був і гарячіший від вас, і нічого з того не вийшло. А налякати ви мене не налякаєте: не таких я видав, та й не налякався.

— Ну, то на, маєш! — ревнув Сімон і замахнувся кулаком, щоб ударити старого. Але в тій хвилі почув, що чиясь рука хопила його розмахнену в воздусі руку, але заким ще вспів озирнутися, коли щось рвонуло його заду так нагло і міцно, що він стратив рівновагу і з лускотом гепнув собою під стіл.

— Поволі, Сімон, — дався чути рівний голос Ежена, — поволі! Я тут господар, не ти! А вважай, щоби-сь не впав, — додав він з насмішкою, коли Сімон гепнувся аж під стіл.

Жан і Маня заплескали в долоні.

— Ото ми зух, наш Ежен! — щебетала вона, хоть, очевидно, їй не зовсім до смаку було те, що сталося. — Ото ми сила! Ну, я й не гадала ніколи! А, тепер тя справді люблю! Ходи, най тя поцілую, мій героїку маленький!

— Дай ми спокій, — сказав Ежен і віддалив рукою Маню, що лізла до нього цілуватися, а відтак, звертаючись до старого кольпортера, сказав ласкаво:

— Перепрошаю вас, дідусю, за свого нечемного гостя! Не прогнівайтесь! Він у нас запалько, а ще до того п'яний.

При тих словах Ежен присунув крісло і всилував старого, щоб сів та пропочив на часок. А Сімон, палаючий зо стиду, ходив широкими кроками по кімнаті і сопів страшно, ні на кого не дивлячись, немов розлючений медвідь. Но ані Ежен, ані старий кольпортер не звертали на нього ніякої уваги.

— Дякую вам, пане, дякую, — говорив старий, важко дишучи та кашляючи. — Та що, знаю я, що то значить — молода кров! І я колись був молодий!.. Але за наших часів що було, то було, але того не було, щоб так, ні з того ні з сього, причепитися до чоловіка і змішати го з болотом!..

І старий на згадку дізнаної образи захлипав, мов дитина.

— Пане, — говорив він далі, — немало лиха і горя перейшло через мою голову! Адже недармо волос побілів, а плечі згорбилися!.. Не дай бог вам тільки перетерпіти, а в кінці на таке зійти, як я!..

Немов ножем закололи в серце Ежена ті послідні слова старого. Невиразима тривога проняла його, і хоть в гордім засліпленні йому не раз бачилось, що він сам став паном власної долі, що що він схоче, те й буде

завтра, позавтра, аж... аж до певної різко назначеної границі — а прецінь часом йому бачилось, немов якась таємна а потужна рука нараз закриває перед ним усе, путає всі його плани, кидає його зі зв'язаними руками в якісь чорні ревучі та бурхаючі хвилі.

— Га, хто може знати, на що й ми зійдемо! — сказав він, підносячи старому чарку вина і таріль закусок. — Але ось ви покріпіться та огрійтеся троха, — там, бачиться, погано надворі.

— Ей, не мож знати, паночку, не мож знати, нащо хто зійде! От і я! Хіба ж я замолоду гадав коли, що мені прийдеться коротати вік нужденним кольпортером: мліти з голоду, мокнути на слоті, мерзнути на морозі, цілими днями витоптуючи старі ноги по улицах?.. Ех, паночку, всміхалося колись і мені щастя!.. Та що, прийшлося так, що вже ось-ось я мав кінчити школи, аж нараз вибухло повстання, кликнули на молодіж, — ну, пішов і я. Вже що там під час війни було, то чоловік якось видержав: невігоди, рани... бачилося, що залізне те тіло!.. Аж ось попався я в неволю. Мучили при допросах, мучили в цитаделі цілих два роки і засудили на десять літ каторги. Вже з цитаделі я вийшов ледво живий, зламаний, — а вернув на волю старим дідом. Та ще от спасибі давнім товаришам, що хоть такий песій заробок дали, — що не прийшлося гинути під плотом. Правда, вони живуть собі тепер панами, многі таки й при самім повстанню позбивали маєтки, заки я кров проливав та мучився, ну, але що робити, така вже доля панує на сім світі. Він так як те колесо: одна часть наверху, а друга мусить же бути насподі.

Поки Ежен балакав з кольпортером, а Сімон з завзятою грізною міною ходив по світлиці, немов обдумуючи якесь важне, рішуче діло, Жан встав із свого місця і зблизився до Тані, котра, засумована, мовчала весь той вечір. Вона й загалом була мовчазлива, не то що Маня, котра, немов тота різнобарвна нетля, літала від одного до другого, щебечучи, дразнячи, жартуючи. Таня відзивалася рідко і любила держатися відсторінь, немов встидаючися чогось, немов боячися сміло поглянути людям в лице. А прецінь красою вона не то не уступала Мані, але противно, її прехороші риси лица набирали сто раз більшого повабу,

позаяк ясніли розумом і щирістю, між тим коли Маня блискотіла лишень злудним оживленням. А прецінь Таня встидалася і боялася людей. А прецінь видно було, що всі утіхи, всі любові та пестоці, серед яких товариство проводило день за днем, минали для неї, мов пусті хмари, — ні, були навіть прикрі для неї, — хто знає, чи не будили в ній обридження!..

Жан сів коло неї і, дивлячись їй пильно в лице, мовчав хвилину. Таня сиділа зі спущеними вділ очима, немов і не бачила його.

— Ти, Танька, вже, бачу, зовсім на сосну дивишся, а мене й видіти не хочеш? — сказав він спокійно, однак з відтінком докору в голосі...

— А ти се відки взяв, Жан? Виджу й хочу видіти, — відповіла Таня.

— Кажи радше, що видиш, бо мусиш, так, як дзеркало, завішене на отсій стіні, мусить відбивати мій образ. Але ти не дзеркало: відбиваючи всіх і все, ти ще, крім того, й бачити можеш, кого хочеш, і лиш того, кого хочеш. Колись були такі часи, що ти бачила тільки мене, а тепер...

Він урвав. В голосі його помітно було легке дрижання.

— Тепер інше, ніж колись було, Жан, — сказала Таня і глянула му в очі простим щирим поглядом. — Хіба ж я тому винна, що все змінюється, що й я сама, мої чуття та симпатії змінилися?

— Я того й не кажу, — відповів живо Жан. — Хіба ж я виню тебе? Я бачу вже віддавна, що діється, — і мовчу. Що в мене за право — спиняти тебе? Я тільки бачу, що ти все якось гризешся, засиджуєшся та задумуєшся, — так ось я подумав собі: "Ей, Жан, може, се вона тим турбується, що тяжко їй перед тобою висказати зміну, яка з нею зробилася? В таких разі, Жан, — думаю сам собі, — найліпше буде, як ти сам розв'яжеш їй руки". Я лишень для того й починав бесіду з тої бочки,

Танька, — вір ми, що лишень для того, а не для яких там докорів. Що між нами за докори!

— Ах, правда, що між нами за докори! — повторила дрижачими губами Таня, закрила лице руками і тяжко, хоть стиха, заплакала.

— Ну, а се що? — спитав Жан. — Ти плачеш, Танька? Що ж се значить?

— Жан, Жан, — прошепотіла вона, слізьми вмиваючись. — Я дякую тобі за все добре, чого-м дізнала від тебе! Ах, кілька доброго я дізнала від тебе! Все жите моє — замало, щоб віддякувати тобі! Ти один з-між усіх тих звірів, не мужчин, зумів побачити в мні, в бідній, витрученій з людського товариства, зап'ятнаній людською погордою, — живу людину, чоловіка, в котрого теж болить серце, в котрого не вигас встид серед бездни безвстидства, не завмерло живе чуте серед гнилого багна, в котре скинула мя лиха доля! Жан, дорогий мій, — сказала вона, стискаючи його руку, — я ніколи не забуду, як ти мене, втомлену безмірною мукою, прибиту пониженням та власною погордою, оживив теплим, дружнім словом, переродив наново і заохотив до нового життя!..

— Бідна дівчино, — сказав Жан з гіркою усмішкою, — не маєш за що мені дякувати. Те, що я зробив, зробив я не для тебе самої, — адже ж бачив я в таким самім положенню тисячі других, а не зробив нічого для них, — але зробив се тільки для твоєї краси. Я люблю красу, де лишень її стрічу, і для неї зроблю то, чого не зроблю для самого, хоч би й як терплячого, чоловіка. Не людей, а красу люблю, — от і все. Тож коли від мене сталось тобі що добре, то дякуй собі, своїй красі, а не мені. Бо що мені за діло було до тебе, до твоїх мук, твого життя, твоєї долі? Ти ж сама знаєш, що я й досі і одним словом не запитав тебе про твою минувшість! Все се мене й крихти не обходить.

— А мене се не обходить, Жан, з якої причини ти мені робив добро, — досить того, що ти робив його, робив більше, ніж хто-небудь другий.

Відки я, нещасна від колиски, можу мати право роздивляти таємні побудки та причини людей, поступаючих добре і чесно зо мною? Жан, не відкидай мою сердечну подяку! Але тепер, — вір мені, Жан, — я боролася з собою, я плакала цілими ночами, називала себе потворою, без серця, невдячницею, — але нічо не допомгло! Жан, прости мені! Будь і надалі моїм приятелем, так, як я ніколи не перестану благословити тебе як свого вибавителя.

— Господи боже, — сказав Жан сумно, хоть ніби з насмішкою, — і сльози по ночах, і боротьба з собою, — та й пощо се все, Танька, пощо! Чи варт я того?

— Ти, Жан? Се що ти таке говориш?

— Просту річ кажу, Таню. Я не варт нічийх сліз, нічийх дум! Що я за чоловік! Відмаленьку пещений, розпусканий, вихований паничем, недумком і неробом, відмаленьку серце моє відвертано від людей, від людського горя і щастя, від людського життя, а прив'язувано до пустих забавок, до псів, коней та блискучих іграшок, поки вкінці все не стало для мене блискучою іграшкою, — і люди! Всі мої чуття в зародах приглушено або звернено на фальшиві стежки, а один потяг, що сильніше розвився в мені — бажання і любов краси, — і той серед тих гнилих та поганих вліянь стався причиною мого ще глубшого впадку, моєї моральної і фізичної руїни. І що ж я за чоловік!

— Ей, Жан, не говори того! Ти молодий, ти пізнав свої хиби, — ти повернеш на іншу, кращу дорогу!

— Поверну? Ні, не поверну! Що з того, що я молодий? Поглянь лишень на мене! Де в мене сила? Де в мене витривалість? Нічого нема! Все затруїли в мені, все приглушили, підтяли в зароді. Я непотрібний чоловік. І за таким чоловіком ти плакала? Його боялась проміняти на другого? Шкода сліз та дум, Таню! А приятелями, як хоч, ми можемо

остатися. Як ти коли буде чого треба, обертайся прямо до мене, — але, розуміється, аж тоді, як буду сам своїм паном!

І, стиснувши її руку, він оп'ять сів на своє місце коло стола і налив собі повну чарку вина.

Між тим старий кольпортер покріпився і ogrівся в теплій світлиці, а Ежен випитував його про давнє, про його життя в цитаделі та на каторзі, а далі вийняв банкнот і, втискаючи його в руку старому, сказав:

— Не прогнівайтесь на мене за отсе. Возьміть се на пам'ятку від чоловіка, може... може, ще нещасливішого від вас!

І він живо відвернувся, між тим коли старий, не зачувши послідніх слів, сердечно дякував за дар і забирався до відходу.

— Але візьміть, добродійство, газетку! Дуже цікаві новини: вісти тутошні й заграничні, фейлетон гумористичний, варто прочитати!

І, лишивши газету на кріслі та кланяючись усім, він вийшов.

IV

— Ти, Ежен, — я з тобов маю діло! — сказав по виході кольпортера Сімон, ледве дишучи з довго здержуваної злості.

— Я з тобов не маю ніякого діла, — відказав му холодно Ежен.

— Мусиш мати, нужденнику, — крикнув Сімон. — Ти мене образив, а шляхтич під карою зганьблення не сміє знести образи безкарно.

— То не зноси! — сказав Ежен. — Я також шляхтич, і як чого не хочу зносити, то й не зношу, — вержу геть.

— Так ти пристаєш? Кров, знаєш, мусить змити образу.

— Тобі би, серденько, передовсім змити голову зимнов водов, а відтак лягти та проспатися. Ади, весь гориш, так ти кров до голови вдарила. Що ти тепер можеш розумного сказати?

— То ще зумію сказати розумне, — кричав Сімон, гримаючи кулаком о стіл, — що ти не шляхтич, що ти підлий, безчесний чоловік, скоро не хочеш зо мнов битися!

Ежен гірко засміявся.

— Так, так, Сімон, з того мя боку бери, се буде й але! Нехай уже я буду такий, як ти сказав; зато ти будеш шляхотним, явним та лицарським розбійником, скоро хочеш палкою свою честь піддержувати.

— Не палкою, але а шаблею! — ревів Сімон.

Ежен не зважав зовсім на послідні Сімонові слова і, обернувшись плечима до розлюченого товариша, сів собі вигідно в кріслі і почав читати газету. Сімон цілий трясся зо злості. Бачилось, що туй-туй кинеться на Ежена і задушить його, порве на шкamatки.

В тій хвилі Жан з одного боку, а Маня з другого взяли його за рамена. Він вовчим поглядом зирнув на них.

— Чого хочете? Дайте ми спокій.

— Ти, Сімон, найстарший з нас, — сказав Жан, — укінчений правник та ще й докторант; мені здається, що час би було тобі мати хоть трошки здорового розуму і такту. Ти прецінь знаєш, що ми ту не для того зібралися, щоб слухати твоїх штубацьких фохів та криків, але щоб весело бавитись. Понімаєш ти се? А тепер слухай, що я тобі скажу. Коли ти віднині не перестанеш решетитися та бурди робити і коли сеся твоя

бурда не буде послідньою, то при найближчій бурді я сам, власними руками, тебе враз із твоїм шляхетством викину за двері, як пса. Розумієш?

Сімон, що зразу, мов дикий звір, виривався, хоть надармо, з Жанових рук, тепер стояв мов остовпілий і широко випуленими очима дивився на Жана, немов перший раз його бачив. А на Жановім блідім лиці тільки й було зміни, що на хвильку блиснув на щоках блідий рум'янець і щез так само швидко, мов блідий огник мигне і щезне в далекій гущавині лісу.

— А якби ти, наприклад, треба було крові, — хоть у тебе й свої аж занадто, ну, але ти ось іно що попитував за нею, — то я на твої услуги, Сімон. Мені здаєсь, що так надто не зашкодило б тобі трошечка промахатись. Теж просив би-м тя от, Еженову образу також порахувати на мій карб: так уважай, немов се я кинув тебе під стіл, — я, впрочім, був би безперечно зробив се, якби був тоді мав тя під руками.

Цікава річ була видіти, як з Сімонового лица під холодячим подувом сеї бесіди поволі збігала кров, аж поки воно не зробилося бліде, мов стіна. Хоть і в яким чаду, Сімон все-таки добре знав, що Жан — майстер у владанні всяким оружжям і що з ним іти один на один зовсім не забавка, так, як з Еженом. Знав Сімон, що тут не обійдеться без крові, тільки, правдоподібно, з його боку, і думав тільки над тим, як би тепер з честю випутатися з немилої пригоди, в котру сам замотався своєю надмірною запальчивістю сього вечора.

— Ет, дав би ти мені спокій зі своїми глупими жартами, — сказав він, силуючись бути спокійним. — Я з тобов не маю ніякого діла, то й за якого чорта маю з тебов рубатися!

— Але я з тобов маю діло, Сімон, — відповів твердим голосом Жан. — Ти думаєш, що я не шляхтич і що кинути шляхтичеві склянку на голову не є образа?

— Але, Жан, — проговорив він нараз м'якшим голосом, — таку дурницю, зроблену при тім без тямки та застанови, ти чень не станеш уважати образою?

Тут Маня вмішалася в розмову; вона досі стояла, держачи Сімона за рам'я, та з дивом-чудом слухала розмови, що велась між обома мужчинами.

— Але ж, господи мій, що се між вами, люди, — перервала вона. — Жан, таже ти хтів успокоїти Сімона, а не рубатися з ним! А тепер ось що!

— Ну, хіба ж я не успокоїв його, — відповів Жан. — Ади, і рум'янець горячковий щез, і балакає по людськи, без крику і своїм адвокатським звичаєм перекручуючи слова й факти. От того іменно я й хотів! Ха, ха, ха!

І, сміючись, він пустив рам'я здивованого Сімона, сів коло стола, спокійно налив собі чарку вина і звільна, смакуючи та смокчучи, випив її, не озираючись і разу на Сімона.

Між тим Ежен переглядав газету. Та, видно, не займала ні довжезна вступна стаття з високополітичними комбінаціями та пророцтвами самої редакції, ані водаво-гумористичний фейлетон, ні дописи, — бо він живо перебігав їх очима, поки не спинився трохи довше на перегляді політичним, телеграмах та новинках, єдиних відділах газети, подаючих факти, а не пусте балакання. Але нараз око його мусило стрінути щось дуже цікавого на тім сірім, дрібно задрукованім папері, бо він широко витріщив очі, немов всисаючи ними до мозку кожду букву, кожде слово цікавої новини. Довго він дивився недвижно в одно місце газети, і за той час, мимо його волі та свідомості, з цілою його істотою робилися дивні переміни. Він то червонів, то блід, рука його і вся стать дрижали судорожно, він прикусував аж до крові свої уста, затискав зуби, а далі, немов давлений невидимою рукою, зірвався з місця, кинув газету, хопився рукою за груди, мов там у нього щось дуже заболіло, і почав, мов ошалілий, бігати по світлиці. Крім Тані, що люблячим оком слідила

кожний рух Ежена, не завважав зразу ніхто тої наглої зміни, яка з ним зробилася. Вона підійшла д'ньому і ніжним несмілим голосом стиха спитала:

— Ежен! Ти чогось неспокійний — що тобі такого?

— Дай ми спокій! — відповів Ежен понуро, ходячи по світлиці. А відтак півголосно, немов сам до себе, проговорив уривані та незв'язні слова. — Чорт який!.. І знаєш, що так буде... надієшся, що ось-ось... А коли воно тут... бррр... що за біль... страх...

І він знов забігав, мов кінь, шпиганий острогами в живе тіло.

Тим часом і проче товариство звернуло вже увагу на Ежена, і всі замовкли, немов ждучи з сього надзвичайного Еженового зрушення і для себе якоїсь поганої новини.

— Ежен, та-бо стань же на хвилю та скажи, чого гедзишся? — сказав жартуючи Жан. Тільки ж жарт той ні на чиє лице не викликав усміху.

А Ежен все ще бігав без тямки, немов гонений злим духом. Ніхто не спиняв його, ніхто не переривав дальшими запитаннями тої важкої внутрішньої боротьби, котра очевидно лютилась в його нутрі. Но поволі сам Ежен успокоювався, ставав паном своїх мислей та розбурханого, болючого чуття, що наразі позбавило його тямки, мов разом проколений набій. Вкінці він став і, важко дишучи, озирнув ціле напівцікаве, напівзаякане товариство.

— Ну, чого ж ви так повидивлювалися на мене? — спитав він здавленим голосом. — Що вам такого?

— Та тобі що такого? — відказала Маня. — Синієш, мов боз, ледве дишеш, бігаєш по хаті, мов скажений, та й ще питаєшся, що нам такого? Ну, говори ж, що сталося?

— Стара новина, — відповів Ежен, — стара новина; а тільки, знаєте, є такі річі, що хоть їх і знаєш, і надієшся їх приходу, то все-таки, як побачиш перед собою, то мимоволі кров стине в жилах. Отаке й зо мною. Нате, читайте тоту стару новинку!

І він подав Сімонові газету і показав місце, котре так страшно зрушило його було перед хвилиною. Сімон поглянув цікаво, але за першим поглядом зблід, затрясся, мов осиковий лист, газета випала з його рук, а він сам, прийшовши до себе, крикнув:

— Нехай тебе всі чорти беруть з твоїми новинами, проклятий півголовку! Щастя моє, що-м забезпечився на такий случай! А тепер давай бог ноги!...

І він, судорожно тремтячи, хопив свій малий подорожній куферок, пальто та оберрок наопашки і з прокляттям вибіг із світлиці.

Всі, ще дужче здивовані і залякані, дивилися вслід за ним; тільки Ежен усміхався гіркою насмішкою, воркочучи про себе:

— Забезпечився! Ну, певно, — рахунки його пересилені з на тисячу ринських. Добрий адвокат з нього буде, добра підпора суспільного порядку! Щаслива ти дорога, підпоро, — щаслива дорога!..

V

Маня перша отямилась трохи і вхопила газету.

— Читай же наголос, що там такого, — сказав Жан. — Та й якого чорта і куди сесь медвідь так напруго полетів? — додав він про себе.

— Хіба не знаєш, — відказав йому Ежен, — що як судно має тонути, то щурі наперед утікають?

— Слухайте, — скрикнула нараз Маня. — Ось що ту написано: "Львівський суд карний пошукує академіка Євгенія К..., що перед трьома тижнями щез, укравши свому вуйкові звиш 10 000 р. Вельможний граф Д..., вуйко невдячного молодця, ложив немало на його виховання і, як чути, думав зробити його наслідником свого маєтку. Доконану крадіж відкрив він доперва сими днями, через що переступник, запевно, мав час уйти за границю. Однак суд карний розіслав усюди телеграфічні завідомлення з описом переступника, щоб, коли він ще знаходиться в границях нашого краю, його висліджено і притримано. Як довідуємося, був переступник тихим і чемним молодцем, пильним учеником і послушним свому вуйкові і добродієві, у котрого виховався відмалу, стративши ще в дитинстві родичів. Доперва посліднього року замітна в нім стала якась переміна, — очевидно, вліяння деяких зіпсутих товаришів. Но з тим всім годі догадатися, яка причина спонукала молодого чоловіка, повного надій, окруженого достатком, вихованого в строгій моральності старопольській і маючого перед очима найкращий примір свого вельм[ожного] вуйка, — до так гидкого і невдячного діла та до втеки за границю. Вельм[ожний] граф Д... дуже жалує за сестринцем і звалює всю вину на погане товариство, в котре той попав на університеті, причім, однак, жаль його веде трохи задалеко — прилюдно нарікати на нинішню свободу науки. Простить нам вельм[ожний] граф, але ми одверто спротивимся таким його висказам, твердячи, що вони в наш ліберальний час запізні і що не свобода сама собою, але зле ужита свобода всьому вина. А якої ж високої і святої речі не можна зле ужити?"

Отакою ліберальною вихідкою кінчилось донесення, поразивше в першій хвилі Ежена і його товариство. Заки Маня читала сю новину, Ежен стояв блідий, недвижний, з похиленою додолу головою, немов підсудний, котрому відчитують засуд на смерть. Прочитавши, Маня кинула газету і вибухла голосним сміхом.

— Ха, ха, ха! І хто би то був гадав, хто би був надіявся! Такий невинний, скромненький, святенький, задуманий, мов складаний цизорик, — а він ось що! Ха, ха, ха!

Але вона нараз урвала, упала на крісло і, закривши лице руками, почала голосно плакати.

Між тим Жан підійшов до Ежена і щиро стиснув його за руку. Ежен, здивований, поглянув на нього.

— Ані слова, Ежен, ані слова! Я вповні розумію твій поступок і усправедливляю його. Ех, Ежен, завстидав ти мене, свого вчителя! Я й сам давно вже бачу, що нам нема способу вирватись з того гнилого багна, що зветься аристократичним товариством, як тільки проступок! Та тільки неставало в мене сили до того. Знаєш, Ежен, я руїна, я хоть і серед того товариства, все-таки своїм блідим лицем, своєю руїною протестую проти його існування. А ти чоловік свіжіший, енергичний, ну, тобі й слід було так запротестувати!

— Все ти той сам, Жан, — сказав Ежен сумно, — той сам хороший, добрий, сердечний, зіпсутий чоловік! Дякую ти за сі слова потіхи і прощаю все... все, прощаю й то, що я через тебе став тим, чим є тепер!

Слова ті були сказані не без горечі, однак, Жан радісно підхопив їх.

— Через мене, Ежен, через мене? Ах, то, значиться, все-таки я не дармо жив! Я знаю, ти хтів мені закид зробити тими словами, — але слухай, Ежен, що я тобі скажу. Ти, певно, думаєш: "От, коби той проклятий Жан не був звів мене з дороги праці та чесного змагання на дорогу розпусти, то я був би скінчив університет, добився на власну руч становища, на котрім був би-м міг бути корисним для загалу, працювати для влекшення нужди мільйонів, приложити й свою цеглину до великої будови будущини". Правда, так ти думав? Ех, небоже, небоже, не вір ти всьому тому, забудь о тім, що мав такі думки! Вони згори вже засуджені були згинуті та зав'януті. А хіба ж ти не знаєш того товариства, котрого членом ти родився? А хіба ти не знаєш, як ціпко воно держить своїх членів, не випускаючи їх з-між себе до крайньої крайності, переслідуючи їх своїми путами хоть би аж на край світу? А хіба ж ти не знаєш, що всякі

такі думки, як твої, в тім товаристві — проступок, ганьба, безумство?.. Ніхто не буде корисним громадянином і суспільним робітником, будучи zarazом членом того товариства. Ніхто не буде правдивим чоловіком, доки не вирвешся раз навсігди з-посеред нього. Се моє переконання, Ежен, і коли я довів тебе до такого різкого розриву з тим проклятим товариством, то знай, небоже, я вважаю се заслугою для себе!

Ежен зачудуваними очима дивився на Жана, — на його лиці малювався сумнів, але звільна перемагав тяжкий, пекучий біль, немов німе признание сумної правди Жанових слів.

— Страшне те, що ти говориш, Жан, і вірити не хочеся, та щось немов силує вірити, щось немов кричить внутрі, що се правда... Але час тобі збиратися, Жан, і вам також, — обернувся він до женщин, — небезпечно зо мнов довше оставати. Леда хвиля може нагрянути поліція.

Жан стояв нерішуче при тих словах, немов щось обдумував, — але вкінці перемогло безсилля, і він з жалем простяг руку до Ежена.

— Знаєш, Ежен, я думав остатися з тобою і дати разом арештуватися, але отсе роздумав. На що се придасться? Мені й так не довго жити, се каже ми нехибний віщун ось тут, — і він показав на груди, — а в тюрмі вмирати не хочеся молодому, не хочеся, Ежен, мимо всього вольнодумства. Що зробиш з тілом, коли воно чує неміч, бажає вигоди та тиші перед своїм цілковитим розпаденням? Трудна рада, — безвладність — се велика сила механічна, а духової сили у мене також нема натілько, щоб їй опертися!..

— Ні, Жан, тобі ні пощо оставатися зо мною. Я не хочу нікого втягати з собою в пропасть, в котру сам паду. Бувай здоров, друже!

Вони обнялися. В Жанових очах, в тих чорних, пречудних, вигасаючих очах, на хвилю заблис живий, яркий огник, але сейчас же його залили дві тремтячі сльози...

Між тим Маня схопилася і, судорожно тремтячи, складала свої речі та одівалася в дорогу. А коли Ежен попрощався з Жаном і сей послідній також почав збиратися, вона з лицем, почервонівшим з жалю і злості, підступила до Ежена.

— Ти — чорт, не чоловік, і кажу ти одверто! Як ти смів мене засвідома вести на таку безодню? Та чи знаєш, що мене тепер можуть арештувати разом з тобою?.. І арештують, бо куди я дінуся відси?.. Ох, боже мій!..

І вона знов збиралась заплакати. Ежен не відповідав нічого, тільки видобув банкнот на 100 ринських, послідню свою суму, і, даючи їй, сказав:

— На отсе тобі на дорогу. Від'їжджай сейчас нічним потягом, — не бійся нічого.

Маня живо вхопила банкнот, сховала його і, не дякуючи, не обзираючись, вибігла з кімнати.

— Ежен, — промовив Жан, уже зовсім зібраний і ще раз беручи Еженову руку, — ще лиш одно хочу тобі сказати. Не вдавайся в шляхетську гордість, не роби собі багато з того, що сталося. Ти вирвався з кліті на волю, ужив, чого мож було ужити. Ну, а звісна річ, теперішній лад карає таку непокірність. Тра знести кару, — чуєш, Ежен, тра знести кару! Бо аж тоді твій протест стане повним, свідомим, кричучим протестом, потрясе бодай на хвилю цілим тим гнилим товариством, дуне на нього свіжим різким воздухом, від котрого сухотники гинуть, а здорові здоровішають. Чуєш, Ежен, колись зачав, то кінчи ж розумно і чесно! Треба знести все, що прийдеся знести. А моєї помочі, Ежен, будь певний і не погорди нічим, що прийде з рук приятеля, чуєш?

Він стиснув Еженову руку і, насунувши капелюх на чоло та придержуючи теплий плед на груді, похилений вийшов звільна, а його

ліниві кроки чути ще було довгу хвилю на сходах. Вкінці не стало нічого чути, — мовчанка, мов тиха вода, заповнила широку світлицю.

VI

— Ну, тепер я сам, — сказав Ежен по його відході, — тепер час зібратися з думками, розважити все, що діяти надалі. Коли-бо в голові мутиться, — чорт знає, на яке зважитись!..

Ежен думав, що він сам остався. В своїм роздразненні та внутрішній боротьбі він і не подумав про Таню, котра, почувши його новину, забилася в темний кутчик широкої софи, де й доглянути її було нелегко. А Ежен не глядів по кутах; в його очах усе мерещилось та мішалось, і він знов наче без пам'яті почав ходити по світлиці. Але того оглушення недовго тривале. Він сів на кріслі плечима до Тані, випив склянку води і, підперши голову рукою, думав про Жанові слова та свою минувшість, щоби з тих напротивних складників видобути промінчик світла на будуще.

Ось так само пізнім вечором, три тижні тому назад, він сидів у своїй світлиці (Своїй! Хіба ж не все в ній було вуйкове аж до послідньої пісочниці на столі, і хіба вуйко щодень не вимовляв йому, між іншим, і те, що живе в його домі, має свою окрему і порядну світлицю?..), сидів при столі і думав над тим, що мав сеї ж таки ночі зробити. Що за страшні, що за болючі були тоді його думки? Що за страшна була тота ніч!.. І нічия рука не спинила його тоді, не повернула на іншу дорогу! Всі докази, — переважно з Жанових уст, — перли його до страшного діла, і дотепер ще він, під впливанням Жанових слів, не міг розібрати гаразд, чи се він зробив зле, чи добре. В його розгаряченій уяві стали супротив себе два спорщики: Жан і вуйко, — а спір ішов про нього, про те, чи бути йому чоловіком, чи не бути. Спорщики доказували кожний свою правду, і Ежен зразу слідив за спором; але швидко докази так перепутались і порівнювалились, що бачилось Еженові, немов за кожним спорщиком правда, немов границі між злом і добром защезли, усе помутилося і

посіріло, а в тій душній загуслій атмосфері йому не бути, не бути чоловіком!..

— Так! Не бути мені чоловіком між людьми, робітником між робітниками! Не бути! — простогнав Ежен, і гіркі гарячі сльози приснули з його очей. — І пощо ж я родився на світ з затрутою кров'ю в жилах, обтяженою від віків прокляттями нещасних, обтяженою найтяжчим прокляттям неробства та пихи?.. І нащо ж дали мені хоть крізь сито пізнати правду, коли ціле життя моє мало бути одנותяглою брехнею, одנותяглою наругою над усім, що людське, над всім, що зветься: праця і недоля?..

Йому пригадалися тяжкі дні його життя в пишних вуйкових дворах. Ні, не дні, а довгі-довгі літа пробув він в тій клітці, не тільки держаний взаперті, але тиранізований на кождім поступі, наломлюваний до беззглядного послуху чужим безглуздим розказом, вдавлюваний в тісні рамки чужих заскорузлих понять, окрім котрих і йому не дозволялось мати своїх понять, висказувати свої думки.

— І се значить: щира старопольська моральність? — заговорив він. — І на се багно упідлення та обезличення з пошануванням глядять наші ліберали, його підносять до ідеалу наші "великі поети", наші Вінкентії Полі, Красінські* та другі? Ах, кільки я витерпів під гнетом тих ідеалів! Кожда йота тої проклятої фальшивої моральності була острим терном, що рік за роком глибше і глибше впивався в моє тіло, в мій мозок!.. Ні, я наперед уже вдесятеро спокутував свою вину, заким іще поповнив її! Я ще можу бути чоловіком! Я найду ще натілько сили, щоби піти за радою Жана. Коли протест супротив гнету і неволі, то вже протест до кінця, до смерті, — то вже підлість переривати наполовині. Так, я доведу протест до кінця, я стану чоловіком, слізьми і мукою обмитим з вікового прокляття!..

— Я буду жити їм на упір! Перед їх очима буду ходити в простій серм'язі, перед їх очима зійду з їх фальшивого вершка на дно, туди, де вони й заглянути не ласкаві. Се буде довершення протесту!

Нараз дзвінкий голос обізвався від дверей:

— Позволять пан заспівати?

Ежен здрижав цілий з несподіванки і вдивився в двері. Через підхилені двері перехилилася до світлиці голова дівчини-арф'ярки.

— Ну... ну, чого хочеш? — спитав Ежен.

— Може, пан позволять пісеньку? Я знаю всіляких, веселих і сумних.

При тих словах вона забренькала в струни.

— Про мене, співай, — сказав Ежен. — Співай веселої. Рад би я знати, що в тебе за веселі пісні.

Арф'ярка видивилася на нього, а її пальці тим часом машинально забігали по струнах. Зразу веселі, скочні акорди лилися з струн, але живо вони перейшли в якісь тужніші, серед котрих тут і там брязкали скочні ноти, мов гірка насмішка над лихою долею. Відтак сухим, немов дерев'яним, голосом, без життя і виразу, вона заспівала:

Коли моє щастя, як сонце, сіяло,

Крутився круг мене комариків рій;

Усе мя любило, усе ми сприяло,

Усякий і друг, і приятель був мій.

І кусника хліба я з'їсти не міг,

Щоби не ділити го поміж усіх.

А нині і щастя й достатки пропали,

Приятелів моїх не бачу, нема!

Комарики щезли, і рожі зів'яли,

І сонце не гріє, настала зима.

Приятелі наші — то ті комарі:

Приходять і гинуть у щастя весні.

Тепер коло мене зимової ночі

Засіла невсипна бабуса

Грижа, вся в лахах...

Тускніють запалії очі,

І колють, і ріжуть мене без ножа.

Над мене схилене погане лице,

Я рад би пропасти, та час не тече.

Ще раз мені сниться, що знов повертає

І щастя, і житті чудова весна, —

Приятелі йдуть, рій комариків грає...

Но глип, — надо мною все баба страшна

Хиляєсь, глядять, чи живий то я ще?

Ох, згинуть, пропасти !.. Та час не тече!

Страшне, гнітюче вражіння зробила ся пісня на Ежена. Він похилив голову, мов під обухом, і всякі ясніші думки меркли та розлітались, мов листя, в одній хвилі зварене лютим морозом.

— Ось образ того життя, яке мене жде, — прошептав він, — ось образ тої дороги, по котрій мені прийдеться йти аж до гробу. І за що?.. Чи ж не досить уже я витерпів? Яка справедливість може жадати від мене ще більше мук? Ні, ні, ні!..

Він поволі забувся і з шепту перейшов до голосної бесіди. Аж нараз арф'ярка, що зачудувана весь час гляділа на нього, бренькнула в струни і тим перервала його монолог.

— Ага, я й забув, що ти ту, — похопився він і, видобуваючи з кишені всі дрібні гроші, які мав, зсипав їх арф'ярці в подолок. Ще з більшим дивом поглянула дівчина на купу срібняків.

— Пане, — сказала вона, — се забагато для мене! Десята часть того — і то було б забагато. Я не заробила такої суми.

— Не заробила? Се що за слово? — сказав Ежен здивовано і собі ж позираючи на неї. — А хіба я заробив на ню? Я й тільки не заробив, що ти!

— Е, але пан можуть її мати, бо — пан!.. Але пан, видно, щось слабій, — я збігаю по доктора.

Ежен мимоволі всміхнувся на її бесіду, перепутану "панамі", і сказав:

— Ні, я не слабий, не бійся! А як і слабий, то вже на мою слабкість ніякий доктор не poradить. Іди собі з богом.

— Дуже щось пан дивно говорять, — відповіла арф'ярка. — Мені все-таки здається, що треба збігати по доктора, аби пану поміг.

— Але дурна, — відказав Ежен, котрому тота щира душа почала надоїдати, — іди собі з богом! Я не слабий, я попросту... троха... трошечка... п'яний!

VII

— Ні, ні, ні! — трохи не скрикнув Ежен по відході арф'ярки. — Таку муку терпіти, літа цілі, вік цілий терпіти — хоть би й задля якого протесту, — се замного! Се затяжко на мене! І відки Жан узяв се, що я сильний, енергичний?.. Ні, я зламаний так, як і він. Дотеперішня неволя отрутою ввіссалась у всі пори мого тіла і мого духа. До чого я спосібний?..

Він не міг довше всидіти на місці. Його роздразнені нерви вимагали руху, — і він почав ходити по світлиці. На думку прийшли йому знов слова арф'ярки: "Не заробила я такої суми!" "Ось також слово, — думалось йому, — котре досі тисячу раз оббивалось о мої вуха пусто, без значіння і змісту, а нині вразило мя так глибоко! Видно, я нині більш роздразнений, то й усе якимось безпосередніше тикає мене!"

І дарма він старав успокоїтись, — цілий рій гадок і питань, немов пчоли за маткою, налітав в його голову за тим проклятушим словом: не заробив! Ось і він жив досі, — ну, нехай і так, що жив тільки рік, тільки три неділі, але жив так, як мільйони-мільйони не проживуть на цілім віці і одного дня. Він повними відрами черпав з повного джерела. Ну, а як, коли, чим він заробив на те? Або от хоть би і його вуйко. Не кажучи вже про користь громадську, — але кілька шкоди причинив він людям, кілька лиха та недолі, — а прецінь він жиє в багатстві і гордими ногами топче саму тоту громаду, котрої трудом і потом жиє. Що ж се такого? Чи

справді брехня в тім слові: не заробив? Чи справді він, його товариші і вся то та "сметанка суспільності", нічого не заробивша в житті, має право жити?

— Ні, ні, ні! — оп'ять скрикнув він. — Не має права! Чуття справедливості до самого дна бунтується против того. Або звертай на інчу дорогу, або не жий, — ось що воно каже. А звертати на інчу дорогу, — ох, де в мене сила, де в мене сила?..

І в тяжкій розпуці він хопився за голову, немов боячись, щоб вона не пукла від надмірного болю, від натовпу страшних думок.

— Найдесь сила, Геню, тільки смілості треба — раз стати на нову дорогу, не озираючись назад!

Се були слова Тані. Вона весь тот час, тихо плачучи, сиділа в кутику; але тепер, видячи, як страшні, вбиваючі мислі чимраз більше замагають Ежена, чимраз тяжче подавляють його духа, вона нараз почула в собі відвагу і силу — підняти його, на крилах, своєї любові винести з пропасті, в котру він, очевидячки, чимраз глибше валився. Вона встала і зблизилася до Ежена. Як дивно змінилась і похорошіла вона! Який чаруючий рум'янець палав на її лиці, яким огнем палали її очі, яким ніжним, а zarazом рішучим і сильним чуттям віяло від її цілої постави! Ежен, переконаний, що всі його лишили і що він сам знаходиться в світлиці, наразі перелякався її голосу.

— А ти... ти що тут робиш? — пробубонів він, запинаючись та оглядаючи її тривожним поглядом. — Чому не йдеш геть... не втечеш... разом з тамтими? Я гадав, що й ти пішла...

— Мені нікуди йти, — коротко, но твердо відказала Таня.

— Як то нікуди? Світ широкий! А як жила-с досі, так чень потрафиш і відтак жити.

— Ні, не потрафлю.

— Не потрафиш! Чому ж не потрафиш?

— Що було — минуло, не вернеться. А ти думаєш, що тільки чоловікові мож закидати стару стежку а ставати на нову, а жінці не мож?

— Але чого ж ти тут сидиш? Хіба не знаєш, що за мнов шукають, що, може, за хвилину придуть сюди, возьмуть мене?

— А мені що до того? Возьмуть тебе, то й мене не лишать.

— Що? — скрикнув зачудований Ежен. — Ти могла б іти... зо мною... в тюрму?

— І піду! Інакше й не можу.

— Інакше не можеш? А се чому?

— Бо я люблю тебе.

— Мене? — повторив Ежен. — Хіба ж ти забула, хто я, що за чоловік? Хіба ти забула, що я...

— Що ти за чоловік, се я знаю, — відказала Таня. — А те, що ти зробив, — ні, що з тобою зробилося, — се мене нічо не обходить. Се діло твоєї совісті і суду. А я ж хіба що ліпше? Хіба ж і я не витручена з-між людей, ненап'ятована знаком погорди від усіх, що себе вважають чесними, так само... як і ти тепер?.. Тепер ми рівні!..

При послідніх словах мимоволі затрясся її голос і сльози бризнули з очей.

— О боже, — хлипала вона, — що я би дала за то, щоб ми не були рівні! Щоб ти стояв так безмірно високо в людським поважанню, як високо стоїш в моїй любові!..

Ежен став ні в п'ять ні в дев'ять перед тою простою, но сильною натурою. Йому й на думку не приходило, щоб вона, пропаша жінщина, котру веселі "товариші" по вибору взяли з собою на гулятику "для вигоди", — щоб вона могла полюбити, та й ще так страсно полюбити його. Були хвилі, коли він почував тиху симпатію до сеї дівчини, мовчазливої, розумної і зовсім не так надтоїдливої, як Маня, але про любов йому й не снилося, — та й, впрочім, серед тої ненастанної п'яної оргії, [серед] якої збігли йому послідні три неділі, він, напевно, і не був спосібний до любові. А про стосунок Такі до Жана він не знав нічого; маломовний Жан ніколи не балакав про свої глибші сердечні тайни. Але як іншим разом Ежен, може, й не без вдоволення почув би був признання любовне з уст жінщини, то тепер воно тільки засмутило його та й, правду кажучи, роздразнило трохи. Йому хотілось бути самому, а тут — перешкода. І як позбутися її? — се було одно, про що думав Ежен.

— Але чого ж ти хочеш від мене? — спитав він.

— Нічого не хочу, лиш при тобі остатися, з тобою все ділити, — була відповідь.

Ежен побачив, що з таким упертим характером годі що вразити без довгої боротьби, а до того він не мав тепер ні сили, ні охоти. Та й що, впрочім, шкодить, як вона останеться з ним? Нехай остається. Воно ще не знати, чи швидко прийде поліція по нього, а хоч і прийде, ну, — то чень найдеться спосіб...

Оце все передумав він в короткій хвилі, а за той час очі його пильно слідили Танине лице, немов хотіли з лица вичитати, відки нараз у тій жінчині взялось тільки упертої рішучості та гарячої нам'єтності, котрих він досі в ній не замічав. Він чув, як мимоволі якась тепла струя звільна

виринає і лагодить біль в його нутрі, як оживає чуття, — і се будило в нім досаду. Він напівгнівно сказав:

— Ну, то лишайся собі, коли хочеш! — і почав ходити по світлиці.

Нараз почулися ступання в сінях, і Ежен кинувся до дверей, засунув засувку і зацепив заціпку, а відтак став насеред світлиці і почав оглядатися, немов шукаючи, як і чим би в разі небезпеченства боронитися. Таня тривожним поглядом слідила всі його рухи, а вкінці кинулась до нього і міцно обняла за шию руками.

— Геню, серце моє, — ридала вона, — що ти задумаєш робити?

— Дай мені спокій, — відповів Ежен, злегка відпихаючи її і чинячись чимраз понурішим, чим більша внутрішня сила тягла його до Тані, — сиди собі тихо та не перешкоджай мені!

— Га, коли я ти перешкоджаю, — відказала Таня, — то волю й зовсім геть іти. Не на то ж я просилася бути з тобою, щоб причинювати тобі ще більше прикрості! Добре, нехай і так буде!

І, плачучи, вона почала збиратися до відходу. Ежен стояв мовчачи і дивився на неї. Вкінці не витерпів, підійшов до неї і, взявши її за руки та дивлячись їй у очі, сказав:

— Таню, стій, не відходи ще від мене! Побудь зо мною!

— Пощо я буду з тобою, коли я тобі завада?

— Ні, побудь! Се ж, — хто знає, — може, останній мій вечір! Пощо кінчити його в смутку та грижі?

— Чому послідній, Геню? Чому послідній? Схоти лишень, сміло ступи на нову дорогу! Адже в тюрмі не вік сидіти, а відтак...

— Ех, не згадуй о тім, — перебив її Ежен. — Се не для мене бесіда! Для мене нема ніякого "відтак". Лише тепер ще, послідні хвили, я хочу бути щасливим, а що далі буде, — до того мені й діла нема! Чуєш, Таню, — ані слова про будуще! Лиш "тепер" наше, — а більше ми й не знаймо нічого!..

VIII

Вже було близько півночі. В готелі все поснуло і утишилось. В Еженовій світлиці погасли свічки, тільки насередині одна лампа розливала непевне меркотяче світло. Ежен і Таня сиділи на софі. Про сон і не думало нікотре, а й бесіда не в'язалась між ними, — внутрішнє зрушення та непевність перемагали все. Ежен тривожним ухом ловив усякий шелест, замираючий дзенькіт фіакерських дзвінків, що пробігали сніжними вулицями. За кожним наближенням дзвінка він здригав та блід і аж тоді віддихав свободніше, коли дзвінок віддалювався і замирав у нічній темряві.

— Геню, — говорила Таня, обіймаючи його, — розкажи мені, що довело тебе до сього... поганого діла? Я дивлюсь на тебе і віритись мені не хоче, що се було можливе. А прецінь... сам ти кажеш!..

Лице Ежена посумніло.

— Що тобі розказувати? Се історія цілого мого життя, цілої моєї нещасної молодості, а споминати її тепер — бррр! аж мороз проймає!

— Розкажи, Геню, тобі полегшає, побачиш!

— Полегшає, я знаю, та тільки не через оповідання! Ну, та, впрочім, нехай і так, розкажу, що зможу, — швидше час піде, швидше скінчиться!..

— Ей, Геню, Геню, що се ти говориш? — сказала з закидом Таня.

— Ну, вже що говорю, то говорю, — відказав Ежен понуро. — Слухай же моєї повісті. Я сирота, не зазнав ні вітця, ні матері. Ще маленьким узяв мя вуйко по смерті родичів до себе, на виховання. Він був вдовець, бездітний. Рід його давній, магнатський, хоть значно підупав за послідніх часів, так що вуйко з усіх давніх дібр мав тільки два села. Доки була панщина, він жив у селі і займався господаркою. Звісна річ, тоді се була невелика штука, бо робучі руки були дармі. Та й ще з тих робучих рук була друга вигода: на них міг безкарно виливатися весь панський, лицарський, войовничий дух, вони були німим, послушним і страждущим громозводом усіх панських примх, забагів та нам'єтностей. А у мого вуйка за давніх часів усеї тої громовини було багато, і довгі ще літа опісля слуги наші шептом та з тривожними озирками розказували мені страшні повісті про його лютість, самоволю та нелюдськість в поступованню з панщизняками. Я дрижав і плакав, слухаючи тих повістей, і моя дитиняча уява сплітала мимоволі стать вуйка з усіми найстрашнішими казочними потворами: вуйко був для мене і вовкулакою, і опирем, висисаючим кров людську, і залізним вовком, гонячим ненастанно за невинною жертвою своєї лютості.

Ежен зупинився на хвилю, слухаючи голосу дзвінків на улиці, а коли ті втихли, говорив далі:

— Коли знесено панщину, — розказували мені слуги, — то вуйко трохи не сказився. Тижнями цілими сидів у своїх покоях, не показуючись на світ, кленучи всіх і вся. Він відтак не міг уже вийти в поле, не міг поглянути на село, на хати без найбільшого обурення, без проклять. Швидко опісля він продав свої села якомусь німцеві, купив дім у Львові і перенісся туди жити. Там пройшли й мої молоді літа, в тій камінній понурій кліті, що й досі ми видаєсь страшнішою і понурішою від гробу!..

— Чи любив мене мій вуйко, сього не знаю. Но як і любив, то тота любов мусила бути дуже глибоко і недоступно схована в його душі, бо я ніколи не міг дослідити ані найменшого її проблеску. Вуйко держав мене в вічній страсі, в вічній погрозі. Строгі його приписи регулювали моє життя так, як накручений годинник. Найменше переступлення тих приписів каралось остро і беззглядно. Я вкінці привик, — ні в чім не мати своєї волі і у всім покладатися на приписи. А між тим учителі, котрим вуйко повіряв моє образование — все з додатком, щоб образувати мене по-щиропольськи, — тільки й знали діла, що розводили передо мною славу польську минувшість, розхвалювали лицарські діла та вдалий характер шляхти, описували буйне, свободне і самовільне життя тої шляхти і через те в моїй придавленій, карловатій душі родили якесь гарячкове хоробливе бажання руху, широкого розмаху та буйного, гулящого життя, котрим блискотіла передо мною "слава" давнина. Те, чого мене вчено, стояло в різкій противенстві до моєї дійсності, і те противенство різало мою душу, мучило мене і до решти ослаблювало та ламало мою волю. Я ріс, мов та трава в пивниці. Рік за роком минав, а я лазив по світі, мов той слизняк, тихо, безслідно, в вічній страсі перед вуйком, котрий остро заборонив мені товаришувати з ким-небудь або читати що, окрім шкільних книжок та Скарги "Zywot-iv Świątych"

— Га, що се? — скрикнув він нараз. — Мені чулося, що дзвінок наближавсь сюди, а ось нараз він стих!

Ежен помітно дрижав і слухав. Дзвінок мовчав лиш секунду, — швидко він знов заголосив своїм жалібним тоном, що приглушено доносився до світлиці крізь снігову метіль та замерзлі шиби вікон.

— Е, се нічого, — відказала в спокоючому Таня. — Вітер повинув в противний бік, і на хвилю не мож було чути дзвінка. — Говори далі! Ах, що за страшне, що за сумне життя мусив ти пережити, мій бідний Геню! Та вже певно, що чоловік з таким серцем, як ти, без крайнього дотиску не піде на таке діло!

— Що життя, — сказав він. — Хіба ж те нужденне вегетовання можна назвати життям?.. Я ріс, та й годі. Прийшла пора, коли почала кров будитися, коли душа забажала сильніше, — а пута оставали все одні. Я зразу почув нудь, пересичення, обридження до всього. Я почав занедбувати науки, і ніякі кари, ніякі грозьби ані лайки не могли мя спонукати до ліпших поступів. Вуйко весь час держав мя над книжками, сам сидів надо мною, пантруючи, щоб я й хвилини не тратив на боки; я бубнив раз у раз лекції, але пробубнивши кілька, кільканадцять годин, я все-таки не тямив ні однісінького слова. З тяжкою бідою я скінчив гімназію і вступив на університет. Я вийшов з гімназії такою ж дитиною, як і вступив до неї десять літ назад. А ту нараз я опинився в іншій світі. Тісні рамки вуйкової дисципліни ту уже мусили пирснути, хоч і як вуйко зразу намагався держати мене в них і далі. Я познакомився з Жаном... Але чуй, що се за гомін на подвір'ю?

— Е, се, певно, прислуга гомонить.

— Прислуга, кажеш?.. Ну так, певно, прислуга, — вговорював сам себе Ежен, але мимоволі дрижав чимраз дужче. — Отже, слухай! Я познакомився з Жаном. З давношляхетського дому... багатих родичів... вуйко не мав нічого против того. Але він перший потяг мене на ту споховатість, по котрій я скотився в пропасть. Естетик, ідеали, красота... (Ежен дрижав чимраз дужче, віддих його ставався неправильний, бесіда уривана)... живі ідеали. Моя довго здержувана жадоба нараз прорвалася, мов ревуча хвиля прориває греблю... Я кинувся насліпо в вир. Вуйкові грозьби, лайки і кари, — все те шуміло тепер перед моїми ухами, не лишаючи ніякого сліду, як колись примусові лекції. Далі вуйко почав замикати мене. Я дерся по стінах, кричав, а вкінці почав попадати в конвульсії. Се знов вивело мене на волю. Я пізнався з Сімоном, таким же паничем, тільки іншої, практичної вдачі. Той доконав мене, довів до... Ах, що се, чуєш? Ідуть, ідуть горі сходами! Се за мною, се по мене! — скрикнув Ежен.

— Не бійся, Геню, — сказала Таня, хоть і сама поблідла та задрижала всім тілом. — Смілості, соколе мій! Що має бути, те й станеся!

— Так, так, те й станеш, правду кажеш! — бубонів Ежен, притискуючись до неї, мов дитина, і обіймаючи її дрижачими раменами. — Ось вони, вже ту, на коритарі... зближаються сюди... Га, стукають!

Вони зірвалися обоє. Стук до дверей, немов грім, затряс усіма їх нервами. Стук повторився.

— Ах, Таню, двері замкнені, — відомкни, серце!

Таня звільна підійшла до дверей і тремтячими руками почала відсувати засувки та защіпки. Стукання роздалось третій раз, ще голосніше. Нетерпеливі голоси загомоніли за дверма.

— Прошу, — ледве чутно сказала вкінці Таня, отвираючи двері. Товпа поліціянів, з комісаром попереду, ввалила до світлиці, з зачудуванням позираючи на Таню.

— Чи ту пан Ежен Т.?

— Ту, — відповіла Таня.

— Певно, десь вийшов? — спитав з сумнівом комісар, не видячи Ежена в світлиці. — Чи, може, спить?

— Що? — скрикнула Таня, обертаючись і бистро озираючи кімнату; страшна догадка, мов блискавка, сарахнула в її голові, і в тій хвилі з проразливим криком болю вона впала омліла на руки переляканих поліціянів.

Крім неї, не було в світлиці нікого, тільки через отворене вікно садив вітер клубами холоду та широкими пластами снігу.

Березів, серпень 1880.

* Найкращий жарт не знає про себе самого! (нім.) — Ред.

* Сцени щирого старопольського самодурства справді підняті Вінкентієм Полем трохи не до ідеалу. Читай, н[а]пр[иклад] , "Pamiętnik Benedykta Winnickiego", з котрого найвидатніший уступ поміщено навіть у читанці для нижчої гімназії, запевно, щоб дати гарний примір будущим шляхтичам. Порівняй уступи поем "Hetmańskie pachole" того ж "Psalmu przyszłości" i "Przedświt" Красінського.